

ОРНАМЕНТ СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ РУШНИКІВ ЯК САКРАЛЬНИЙ ТЕКСТ

Як складова культури, орнамент акумулює велику кількість інформації, що перетворює його на універсальний засіб спілкування, відмінний від вербальної мови та письма, пристосованого до відтворення фонетичної специфіки мови. Через систему знаків-образів орнамент накопичує та передає не тексти, а комплекси своєрідних «формул». Виступаючи вмістилищем колективної пам'яті та результатом колективного творення, орнамент відображає всі нюанси розвитку етнічної культури та свідомості. За своїми властивостями орнамент належить до архетипів етнічної культури. Тому саме комплексні дослідження орнаменту є найбільш актуальними.

Історична Уманщина становить більшу частину етнокультурного регіону Східного Поділля. З давніх часів ця земля славиться мистецькими талантами, унікальними скарбами культурної спадщини, самобутніми народними орнаментальними мотивами вишиваних рушників. Розкриття орнаменту Східноподільських рушників як сакрального тексту є одним із джерел вивчення культури українського етносу. Універсальна система знаків рушникового орнаменту становить інтерес у науковому середовищі.

Починаючи з кінця XIX ст. орнаментом досліджували О. Пчілка, М. Біляшівський, Д. Щербаківський, Г. Павлуцький, С. Іванов, Б. Рибаків, Б. Фролов, М. Чмихов, С. Пустовалов, М. Селівачов та ін. Дана проблема актуальна і серед сучасних дослідників, таких як С. Білан, С. Китова, Г. Стельмашук, Н. Сивачук, Ю. Мельничук, Т. Кара-Васильєва, Л. Орел, М. Чумарна та ін.

Більшість науковці стверджують, що орнамент – це складна система, яка komponується з різноманітних елементів, знаків, символів. Кожен з цих

знаків має свою мову та енергетику. Але, взаємодіючи між собою, вони створюють синтетичну енергетичну картину. Кожен орнамент відображає якийсь аспект Буття, якусь сторону Життя.

Специфічні риси орнаменту східноподільських рушників можуть багато розповісти про історію даного етносу та його культурні традиції. Як і культура народу в цілому, орнамент розвивається не ізольовано. Він формується в процесі взаємодії різних етнокультурних явищ і є одним із цінних документів історії культури етносу. Іще в першій половині ХХ ст. Миколою Макаренком було сказано: «Для дослідника народної культури орнаментальні форми й мотиви – найвдячніший матеріал для хронологічних студій: на підставі їх дуже точно можна встановити, коли саме ту чи іншу річ зроблено. Вони ж таки певною мірою допомагають визначити й те, звідки якийсь виріб узявся. Таким чином орнаментация характеризує і добу, і настрій людини-майстра. Орнаментация – це, так би мовити, метрика виробу, його паспорт. Це – тому, що так певно й так правдиво відбиваються в орнаментации всі характерні особливості народу-творця у кожен окремий період його існування» [3, с. 5].

За змістом та формою орнаменти вишивок на рушниках поділяють на:

1. Сюжетні та мотивні. Сюжет і мотив можуть співпадати, але сюжет є більш широким поняттям, ніж мотив, і може складатися і декількох мотивів, особливо в складних композиціях. Мотив, обмежений композицією, розмірами предмету, може не повторюватись (як правило, це вишивка на рушниках та культових предметах), або ж один мотив, повторюваний багато разів, стає рапортом візерунку. На Україні сюжетна вишивка більш поширена у культових виробках [1, с. 39].

2. Тематичні. Це поділ орнаментів власне за зображенням. Тут виділяють такі групи орнаментів: 1) геометричний; 2) рослинний; 3) зооморфний (включаючи орнітоморфний); 4) антропоморфні; деякі дослідники виділяють окремо ще групу тератологічних орнаментів.

Для прикладу, розтлумачимо орнаментальний зміст весільного рушника Уманщини (див. фото 1). Даний рушник має рослинний орнамент.

Розглядаючи схему побудови рушникового орнаменту ми зацентруємо увагу кожного знаку в його структурі. Ми розділяємо думку сучасної дослідниці семантики орнаменту українського рушника С. Китової, що

Фото 1.

Рушник Весільний. Уманщина.

Кін. XIX – поч. XX ст.

Місце знаходження: село Дмитрушки,

Уманський район Черкаська область.

Експедиція: 2001 – 2002 рр.

Архів н/д лабораторії «Етнологія

Черкаського краю»

УДПУ ім. Павла Тичини.

окремі знаки можуть підніматися до рівня символічного образу і внаслідок цього ставати головними в орнаменті, інші – другорядними. Другорядними за значеннями є деталі, що не вписуються в загальне семантичне поле і виконують роль декоративних прикрас [2, с. 15].

Центральне місце на рушнику займає Берегиня, зображена у вигляді квітучого букета, що символізує материнську силу природи, нескінченність життя, безперервність роду. На весільному рушнику в букеті із квітів можна побачити дві гілки-родини, які зливаються в одне ціле – зародок, з якого проростає нове життя – молода сім'я. Дві буйні червоні троянди символізують доброзичливість стосунків між родами. В букеті всі квіти і стебла в процесі активного руху, зростання. Вишиване коло є уособленням сонця як запоруки життя, добра і благополуччя, заклинання всіляких родинних і

господарських статків. Пара птахів є символом кохання й сімейного щастя молодого подружжя.

Лебеді у народному світогляді є символом цнотливої наготи та незаплямованої білизни; повноти задоволення бажань; краси; вірного кохання; вродливої дівчини. На весільному рушнику лебеді зазвичай, плывуть на горизонтальних шевронах води зі згорнутими крилами, високо піднятими лебединими шиями, схиленими донизу головами. Символізують лагідність, плавність і ніжність подружнього життя.

Промовистим та наділений глибоким змістом є напис на рушнику: *«Отец бережет свою дочь до венца, а муж до конца»*. Цей вислів вміщує в собі погляди українців на родинне виховання, де батько має якнайкраще виростити доньку, зберегти її честь, а чоловік повинен шанувати та мати повагу до жінки на протязі усього життя. Такий вислів відображає міцність сімейних стосунків, адже українці в минулому засуджували розлучення.

Семантика кольорів червоного і чорного вказує на гармонію двох сильних кольорів, що утворює Життя.

Загалом, аналізуючи орнаментальні тексти вишиваних рушникових тканинах Східного Поділля не можна стверджувати, що вони суто регіональні та місцеві, на них, звісно, мали вплив й інші етнографічні регіони України. Це лише переконує нас у тому, що мистецтво вишивки розгалужений напрямок традиційної культури – зі своїми глибокими історичними коренями. Проте це величезний пласт народного доробку, який варто ретельно досліджувати й цінувати як національну святиню й вносити в сучасну обрядовість.

Список використаних джерел

1. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. А Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М.Є. Станкевич – Л. : Світ, 1993. – 271 с.
2. Китова С. Полотняний літопис України: Семантика орнаменту українського рушника / Світлана Китова. – 2-ге вид., доповн. – Черкаси : Брама, 2003. – 224 с., іл.
3. Макаренко М. Передмова од редактора / М. Макаренко // Павлуцький Г. Український орнамент. – К., 1928. – С. 1–10.